

KRÍZA SÚČASNÝCH BURŽOÁZNYCH KONCEPCIÍ SPOLOČENSKÉHO VÝVOJA

KAROL KOLLÁR, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Určujúcim, resp. charakteristickým znakom súčasnej buržoáznej ideológie je práve kríza teórií, koncepcií spoločenského vývoja, úzko korešpondujúca s krízou buržoázneho vedomia, odrážajúceho objektívny stav a vývojovú etapu, resp. štádium kapitalistického sveta. Sovietsky teoretik V. M. Lejbn vo svojej obsiahlej analytickej práci *Filozofia sociálneho kriticismu v USA* vychádzajúc z poznania charakteristiky špecifických črt buržoázneho sociálno-filozofického myslenia posledného obdobia v USA dochádza k uzáveru, že buržoázne vedomie je čoraz „senzitívnejšie“ k negatívnym, zvlášť k sociálno-ekologickým dôsledkom vedeckotechnickej revolúcie, ako i k sociálno-patologickým javom súčasnej buržoáznej spoločnosti, ktoré sú však neriešiteľné v rámci daného spoločenského systému, a preto sa urýchlene hľadajú a konštruujú nekomunistické alternatívy rozvoja kapitalistického systému. A pretože sa v buržoáznom vedomí prejavuje pesimizmus prítomnosti (sociálne otrasy, rast aktivity robotníckej triedy, rozvrat hodnotových systémov a morálky), ktorá už je všetkým možným, len nie stavom spoločenského zmierenia, a najmä obavy z budúcnosti, sú predpovede buržoáznej ideológie poznamenané aktívnym antikomunizmom, odhliadnuc od ich pesimistického či funkčne optimistického tónu a sú budované na metodologickej báze novopozitívizmu rozličných foriem idealizmu, najmä subjektívneho idealizmu či psychoanalytických smerov. Podľa J. Zemana uplatňuje novopozitívizmus v spoločenskovednej oblasti (vrátane tzv. kritického racionalizmu K. Poppera) vzhľadom na spoločenské javy tri druhy prístupov: 1. empirický, 2. ahistorický, 3. idealistický. Tieto predpovede „sú zákonite jednostranné, pretože popierajú zákonitosti spoločenského vývoja, vzdávajú sa ideí sociálneho pokroku, popierajú dialektickomaterialistický prístup k dejinám, sociálne procesy chápu idealisticky a neidealisticky, na spoločnosť nazerajú ako na nehybnú abstrakciu, alebo vyzdvihujú niektorú jej stránku (najčastejšie výrobné sily — zvlášť rozvoj jej technickej zložky, pozn. K. K.) a absolutizujú ju. ... Pokusy objasniť hlavnú líniu spoločenského vývoja vedú k primitivizácii v chápaní spoločenských zákonitostí. Ich charakteristickým rysom je nevedeckosť, idealizmus, agnosticizmus a dokonca mystickosť. Je treba priznať, že niektorí buržoázni teoretici sa snažia prekonať v pohľade na historický vývoj pesimizmus presadzovaním a propagovaním optimizmu, ktorý má však tiež nevedecký, subjektívno-idealistický, voluntaristický a niekedy iracionalistický charakter.“ (2, s. 6)

Z historicko-genetického aspektu sa problematika súčasných buržoáznych teórií či koncepcií spoločenského vývoja nejaví ako nijako nová. Má svoje „dejiny“, úzko späté s dejinami kapitalizmu ako historicky determinovaného spoločenského systému, v ktorom vznikali už v priebehu jeho zrodu a zanikali, opakovali sa (najmä ich metodologické východiská) ideovo-teoretické reflexie, nachádzajúce svoj výraz v sociálne filozofických koncepciách vývoja spoloč-

nosti. Tieto však vo väčšej či menšej miere skreslene a deformované odrážali spoločenské javy, zákonite sa objavujúce v procese evolúcie kapitalizmu. Tieto koncepcie nemali nikdy v dejinách samoúčelnú, či púhu deskriptívno-poznávacu funkciu, ale ich neoddeliteľnou súčasťou bola niekedy viac, niekedy menej (však trvale prítomná) inštrumentálno-ideová funkcia, funkcia apologetická, z hľadiska statu quo systému funkcia petrifikačná. Táto funkcia bola a je v súčasnosti prítomná v každej i „modernej“ kriticko-ideologickej buržoáznej koncepcii vývoja spoločnosti.

V procese utvárania uvedených koncepcií (histórii) je možné vysledovať tri logické etapy alebo celky, ktorých demarkačné čiary prebiehajú v korešpondencii s historicky významnými medziami a v ktorých dochádza k určitému ideovému „prezburovaniu“ buržoázných teoretikov.

Prvá etapu je možné klasifikovať ako obdobie od vzniku marxizmu ako teoretického nástroja robotníckej triedy od polovice 19. stor. až po víťazstvo VOSR, čiže táto etapa ešte prislúcha do predchádzajúcej epochy svetových dejín. Je charakterizovaná v buržoáznej teórii absolútnym popieraním a negáciou možnosti nekapitalistickej cesty vývoja spoločnosti. Účinný boj s touto ideológiou viedli klasici marxizmu-leninizmu.

Druhá etapu vo vývoji buržoázných teórií, ktorá je súčasťou súčasnej epochy, bola charakterizovaná najmä tým, že vedecký socializmus sa zmenil z teórie na spoločenskú realitu. Podľa V. I. Lenina obsahom novej epochy svetových dejín je: „likvidácia kapitalizmu, polozenie základov komunistického poriadku“, ktoré boli v danej etape vybudované síce zatiaľ iba v jednej krajine — Sovietskom Rusku, ale to znamenalo, že socializmus sa už realizoval v spoločenskej praxi, začala sa zjavná kríza kapitalizmu.

V takomto historicky vytvorenom rámci a podmienkach všeobecnej krízy kapitalizmu vznikali buržoázne koncepcie, ideovo odrážajúce strach a neistotu vládnucej triedy starého spoločenského systému z komunizmu, a ktoré mali výhradne konzervatívny a otvorene apologetický charakter. V princípe odmietali možnosť spoločenského pokroku, najmä pokroku komunistického. Táto etapa trvala fakticky až do konca štyridsiatych rokov 20. stor. a sú pre ňu v buržoáznej ideológii a sociológii, či v sociálnej filozofii typické tzv. „cyklické“ koncepcie, resp. spoločenské teórie vývoja, ako i zrod teórie tzv. „krízy ideí pokroku“. Sem patrí o. i. Spenglerova interpretácia dejín ako kolobehu kultúr, Toynbeeho koncepcia dejín v zmysle cyklického vývoja kultúr, podobne Sorokinov model cyklického vývoja spoločnosti, ako i koncepcia D. C. Sommervilla. Sorokin sám upozorňoval pri charakteristike svojej teórie na fakt, že jeho teória je protikladná „ideológii revolučného pokroku“. Títo buržoázni teoretici popierajú jednotu svetového vývoja, absolutizujú moment pretržitosti v dejinách, zámerne negujú, resp. ignorujú sociálno-ekonomický základ vývoja spoločnosti a snažia sa o faktickú likvidáciu pojmu zásadného významu v rámci historického materializmu — spoločensko-ekonomickej formácie tým, že podávajú subjektivistické vymedzenie pojmov civilizácia a kultúra. Charakteristická je pre nich interpretácia dejín permanentného kolobehu civilizácií v kruhu, v ktorom každá civilizácia sa vyvíja od mladosti cez rast, štádium zrelosti až k svojmu bodu rozkladu, na ktorého troskách vzniká a opakuje sa vývoj a nový civilizačný cyklus. Metodologickým základom dnes už prekonaných „cyklických koncepcií“ je podľa sovietskeho teoretika B. A. Šabada „popieranie kontinuity a postupného rozvoja spoločensko-historického procesu a ich naj-

typickejšou črtou je vylúčenie komunistickej formácie z principiálnej schémy spoločensko-historického procesu, jej úplné ignorovanie ako akejsi „mimohistorickej“ kategórie, alebo jej interpretácie ako náhodnej nezákonnej epizódy v dejinách ľudstva“. (3, s. 52)

Časovo i významovo príbuzne sa do tohto obdobia medzi dvoma vojnami radia teórie a koncepcie, ako je napr. Ogburnom vypracovaná teória spoločenskej zmeny (social-change), ktorý sa pomocou nej pokúšal nahradiť pojem spoločenského vývoja. Tento pojem „sociálnej zmeny“ po čase v buržoáznej sociálnej filozofii a sociológii úplne hypertrofoval a stal sa jedným z ich nosných kategórií, a prežil i do súčasnosti (ako o tom svedčí i publikácia R. Apelbauma *Teória sociálnej zmeny* vydaná v Chicagu r. 1970, kde autor rozdeľuje všetky teórie typu „social-change“ na dve kategórie: tzv. evolučné a teórie rovnováhy). Ďalej je sem možné zaradiť i koncepciu známu ako koncepciu sociálnej degradácie, ktorá evolúciu sveta vidí v ústupe naspäť, atď. Koncepcia spoločenskej zmeny sa ukázala v svetle analýzy marxistických teoretikov vo svojej podstate protirevolučná, pripúšťajúca púhe evolučné zmeny v rámci daného systému, a tým bol daný i jej apologetický charakter. „Gnozeologickým koreňom uvedenej koncepcie je metafyzická absolutizácia momentu relatívnosti historických poznatkov a predstáv rozličných sociálnych skupín a individua o spoločenskom pokroku. Autori koncepcie sociálnej zmeny nechápu spoločnosť ako stále sa vyvíjajúci celok, spolu s pojmom zmeny prijali statické a nedynamické hľadiská. Zmyslom spomínanej koncepcie je boj proti pojmu spoločenského pokroku, proti ideám, že spoločenský vývoj sa zákonite realizuje po vzostupnej línii. Koncepcia sociálnej zmeny je nevedecká, poznamenaná sofistikou, eklekticismom, má rad metodologických nedostatkov, popiera pokrokový charakter svetového historického procesu, popiera postupnosť historického vývoja.“ (4, s. 566)

Domnievam sa, že tieto a im podobné buržoázne konštrukcie sú vo všeobecnosti odborníkom dostatočne známe a marxisticko-leninská kritika ako i spoločenská prax dokázala ich metodologickú a historickú neúnosnosť a bezperspektívnosť. Pozornosť sme im venovali, resp. sa ich dotkli len z dôvodov akejsi historickej kontinuity buržoázných koncepcií, inak povedané, rad tzv. moderných a nových buržoázných koncepcií má veľmi často zhodné metodologické východiská a gnozeologické korene so svojimi prekonanými predchodcami.

Približne od konca štyridsiatych rokov nášho storočia môžeme hovoriť o ďalšej — v poradí *tretej* — súčasnej etape procesu metamorfózy buržoázných koncepcií spoločenského vývoja, ktorá je opäť poznamenaná ideovo-teoretickým „prezbroyovaním“. V tejto etape vznikla na poli ideologického boja nová situácia najmä pod vplyvom rastúceho významu ideí marxizmu, ich vyústením v svetovú revolučnú prax (sformovaním svetovej socialistickej sústavy, a nástupom historicky nového fenoménu — vedecko-technickej revolúcie).

V spoločenských vedách, ako to marxizmus presvedčivo dokázal, vždy existovala súvislosť medzi reálnou spoločensko-ekonomickou situáciou a jej ideovo teoretickým odrazom. Súvislosť nie vždy na prvý pohľad zrejme, niekedy i zjavne skrývaná a zastieraná tézami o objektivite nezávislosti, nestrannosti, alebo čistej vedeckosti buržoáznej teórie — vedy. Posledné uvedené sa obzvlášť jasne potvrdilo v zmenených historických podmienkach, vo vytváraní „nových“ buržoázných koncepcií po II. svetovej vojne. Buržoázne vedomie v tomto prípa-

de včas reflektovalo neúčinnosť, neadekvátnosť a nepríťažlivosť doterajších teoretických konštrukcií vývoja spoločnosti v nových podmienkach globálnej ofenzívy marxisticko-leninskej teórie spoločenského pokroku a vývoja, z čoho rezultoval záver o potrebe prestavby (*modifikácie*) a vylepšenia týchto koncepcií. Buržoázna ideológia prišla k záveru, že je nevyhnutné vytvoriť také sociálnefilozofické koncepcie, ktoré by boli minimálne ekvivalentné a adekvátne teórii marxizmu-leninizmu, ktoré by boli dostatočne teoreticko-metodologicky a filozoficky vyzbrojené, aby boli schopné aktívne a pružne prispievať k zachovaniu statu quo. Okrem toho, aby boli tiež dostatočne schopné viesť ofenzívnu polemiku s marxizmom. Takýto náročne formulovaný cieľ sa v začiatku súčasnej etapy pokúšali buržoázni teoretici splniť vytváraním celého radu „nových“ koncepcií spoločnosti a jej ďalšieho smerovania.

Začiatkom päťdesiatych rokov je však ešte možné v buržoázných sociálno-filozofických koncepciách spoločnosti pozorovať reziduálne pokusy — snahy obhajoby kapitalizmu i pomerne otvorenou formou nachádzajúcich svoju javovú podobu v tzv. teóriách transformácie. Podstatou týchto teórií bola téza o vzniku tzv. nového kapitalizmu, ktorý sa „podstatne“ odlišuje od kapitalizmu 19. stor. i kapitalizmu predvojnového obdobia a ktorý sa transformoval do podoby zľudovelého spoločenského poriadku nerevolučným spôsobom. Dôkazom platnosti tejto tézy v spoločenskej praxi mal byť rozdiel v životnej úrovni obyvateľstva buržoázných krajín v danom období komparácie so životnou úrovňou v porovnaní s obdobím, keď Engels písal svoju sociologicky fundamentálnu prácu *Postavenie robotníckej triedy v Anglicku*. Tieto koncepcie tzv. ľudového, nového, demokratického kapitalizmu boli budované na teoretickej báze „analýzy transformácie“ niektorých podstatných črt kapitalizmu, ako napr. transformácia triednej a sociálnej štruktúry, vlastníctva a iných, ktoré mali prsto viesť prostredníctvom napr. „difúzie vlastníctva medzi masy účastinárov“ k zľudoveniu kapitalizmu a vytvoreniu štátu nového typu sociálneho partnerstva, či sociálneho zmierenia (medzi prácou a kapitálom, medzi robotníckou triedou a triedou faktických vlastníkov výrobných prostriedkov). Tieto teórie neboli dostatočne teoreticko-metodologicky fundované a ani v krajinách svojho zrodu dostatočne ideologicky efektívne. V súvislosti s tým a nástupom VTR sa do popredia začínajú posúvať teórie, ktorých najcharakteristickejším rysom je už skrytá forma apológie kapitalizmu a snaha po komplexnosti postihnúť spoločenského vývoja na „spôsob marxizmu-leninizmu“.

Ako sme už uviedli, začiatok tretej etapy vývoja predmetných koncepcií bol v buržoáznej sociálnej filozofii ešte poznamenaný teóriami transformácie, ktoré však čoskoro vyústili do koncepcie tzv. *industriálnej spoločnosti*, alebo „modernej industriálnej spoločnosti“ a neskôr „jednotnej industriálnej spoločnosti“. Je pomerne problematické viesť medzi týmito teóriami nejaké prísne stanovené deliace čiary. Ide v podstate o takú skupinu teórií, ktoré sa za pomoci voluntaristickej a ahistorickej abstrakcie — pojmu „industriálnej spoločnosti“ snažia zlikvidovať kvalitatívne rozdiely medzi socializmom a kapitalizmom za pomoci technologického determinizmu. I keď za duchovného otca teórie „modernej industriálnej spoločnosti“ je v literatúre všeobecne považovaný R. Aron (a tiež J. Fourastié), treba vidieť i fakt, že korene jej metodologických východísk je možné nájsť už v prácach Saint Simona, Le Playa, Durkheima, neskôr v dielach Druckerera, Maya, Gehlena, Ogburna, Spenglera, ale i Keynesa a Clarka. Aronovi patrí nesporne prvenstvo v tom, že v svojom diele

Nemecká sociológia a súčasnosť v roku 1953 sa pokúsil „vysvetliť“ kapitalizmus a socializmus ako varianty — modality jednej reality — industriálnej spoločnosti.

Teória industriálnej spoločnosti patrí medzi tie vývojové teórie, ktoré je možné klasifikovať ako technokraticko-optimistické a zároveň deideologizačné, vytvárané do určitej miery pod vplyvom povojnovej konjunktúry buržoázneho sveta ako i nepodložených predstáv spasiteľskej funkcie novej techniky. Tieto teórie fetišizujú a absolutizujú vplyv technického rozvoja, ktorý sa premieňa v industrializácii spoločnosti. Schéma týchto ideovo-teoretických konštrukcií je prostá — industrializačný proces a jeho dopad sa považuje za vstupnú a nezávislú premennú veličinu a spoločenskú javy, dynamika vývoja spoločnosti, je jednoducho veličinou závislú premennou, ním determinovanou. V tejto, vo svojej podstate ahistorickej teórii, sa nielen že upúšťa od spoločensko-ekonomických zákonov vývoja, popiera sa zákonitosť procesu zámény nižšej spoločensko-ekonomickej formácie vyššou spoločensko-ekonomickou formáciou, ale abstrahuje sa i od výrobných vzťahov, popiera sa fundamentálna funkcia vzťahov vlastníctva výrobných prostriedkov a neguje sa existencia kategórie spoločensko-ekonomickej formácie. V predmetnej teórii sa predpokladá, že pojem industriálnej spoločnosti umožňuje prekonať alternatívu socializmus-kapitalizmus, a táto alternatíva stratí v postupnej industrializácii spoločnosti svoj *raison d'être*. Medzi charakteristické znaky tejto teórie patrí jej východzí predpoklad (premise), že spôsob vlastníctva výrobných prostriedkov nie je podstatný pre charakter sociálnej formy, ale túto funkciu preberá miera industrializácie. Sám R. Aron o tom píše: „... hlavným pojmom našej doby je industriálna spoločnosť. Európa, ak na ňu hľadíme z Ázie, sa neskladá z dvoch fundamentálne odlišných svetov — zo Sovietskeho zväzu a západného sveta. Je to jediná realita: industriálna civilizácia. Sovietska a kapitalistická spoločnosť sú iba dve odrody toho istého druhu, alebo dva varianty toho istého sociálneho typu, progresívnej industriálnej spoločnosti“. (5, s. 42) Takýmto spôsobom postulovaný význam miery industrializácie nevyhnutne vedie k celému radu nesprávnych záverov, z ktorých najdôležitejším z aspektu apológie kapitalizmu sa javí ten, z ktorého vyplýva, že je úplne jedno, aká je v spoločnosti funkcia vlastníctva, a teda výrobných vzťahov a spoločenského zriadenia, ak sa táto nachádza na vyššom industriálnom stupni svojho vývoja. Autori teórie industriálnej spoločnosti došli ďalej k „logickému“ záveru, že vedecko-technická revolúcia plne supluje funkciu sociálnej revolúcie, ktorú *de facto* robí zbytočnou. V podstate v tejto teórii ide o skrytú formu antikomunizmu a obhajobu prekonaného spoločenského systému a zo sociálne-filozofického hľadiska tu ide o neprípustný jednodimenzionálny stupeň abstrakcie, o absolutizáciu vecných momentov vedy a techniky v spoločenskom pohybe, o simplifikáciu chápania vplyvu výrobných síl na spoločenský vývoj a v neposlednom rade o subjektivistický futurologický agnosticizmus hlavného autora. R. Arona, ktorý tvrdí, že „nezaoberám sa otázkou, aké sú sociálne dôsledky kapitalistického poriadku, ale zaoberám sa otázkou, aké sú dôsledky celej industriálnej spoločnosti“ (6, s. 25), čím sa zakrýva skutočná podstata toho, že tzv. industriálna spoločnosť je *de facto* obyčajným štatnomonopolistickým kapitalizmom, a súčasná epocha, ako sme už uviedli, je epochou prechodu od kapitalizmu ku komunizmu.

Teória industrializačnej spoločnosti, ako sme ju v krátkosti naznačili,

veľmi úzko súvisí s ďalšou buržoáznou teóriou vývoja spoločnosti — teóriou konvergencie (J. Galbraith, P. Sorokin a i.). Napriek tomu, že tieto koncepcie sa navzájom v niektorých bodoch pomerne zreteľne odlišujú, predstavuje teória industriálnej spoločnosti vzhľadom na teóriu konvergencie určitý metodologický základ — jadro, najmä v tom, že teória industrializácie neguje a ignoruje spoločensko-ekonomickú rozdielnosť kapitalizmu a socializmu.

Je možné povedať, že teória konvergencie sa do istej miery vyvinula práve z teórie industriálnej spoločnosti. Teória konvergencie časovo i obsahovo nadväzuje na teóriu industriálnej spoločnosti. Teória konvergencie, podobne ako teória industriálnej spoločnosti sa snaží vysvetľovať pokrok — pohyb v dejinách výlučne rozvojom výrobných síl — najmä techniky, vedy, ako aj v rozvoji organizácie a riadení ekonomiky, bez ohľadu na rozvoj výrobných vzťahov a existujúcu spoločenskú štruktúru. V tejto predstave idú buržoázni teoretici tak ďaleko, že parafrázujú a prekrúcajú myšlienky K. Marxa, čím sa pokúšajú argumentovať v prospech svojich konštrukcií. Tak napr. J. Fourastie píše „spoločenský pokrok nie je príčinou ekonomického pokroku, ale jeho následkom... Túto závislosť prvý spozoroval K. Marx. Je potrebné, aby sa ľudia väčšmi usilovali pochopiť, že spoločenské, právne, i politické závisí od ekonomiky.“ (7, s. 18) Táto argumentácia je skutočne priehľadná — nie triedny boj, nie socialistická revolúcia, ale púhy rozvoj ekonomiky pod vplyvom vedecko-technického pokroku zmenia spoločenskú situáciu, a s ňou i situáciu potláčanej triedy smerom k želanému ideálu.

Ideovo-teoretickým základom teórie konvergencie je ťažiskový postulát o vzájomnej difúzii kapitalizmu a socializmu ako historicky prechodných spoločenských útvarov, ktoré mali len časovo ohraničené opodstatnenie, pričom samé osebe nepredstavujú nijaký ideál. Naopak, majú množstvo, resp. obsahujú množstvo „nehumánnych“ chýb. Vzájomným prienikom pozitívnych vlastností oboch systémov, ktoré sú si blízke rozvojom techniky a technológie, vznikne v blízkej budúcnosti „nový integrálny typ spoločnosti, ktorý obsiahne najpozitívnejšie hodnoty, a zbaví sa vážnych nedostatkov oboch typov. A naviac, vznikajúci poriadok nebude vo svojej rozvinutej forme iba eklektickou zmesou črt oboch typov, ale jednotným systémom integrálneho typu spoločnosti, podstatne odlišným od kapitalistického, či komunistického modelu“. (8, s. 68) Týmto spôsobom teda vznikne akýsi hybridný spoločenský útvar s optimálnymi funkciami, pričom zo socialistického systému sa má v podstate prevziať len spôsob plánovania.

V teórii konvergencie sa na základe niektorých podobných vecných stránok procesu VTR dokazuje podobnosť, resp. zhodnosť sociálnych procesov v rôznych spoločensko-ekonomických systémoch. Ďalej sa tu tvrdí, že smer technického rozvoja je identický v oboch spoločenských systémoch, a že v oboch týchto štruktúrach dochádza k identickému vývoju vo sfére ideovo-politickej, a najmä spoločensko-ekonomickej. Autori teórie konvergencie pokladajú v skutočnosti dva protikladné spoločenské systémy iba za púhe dve formy jedného a toho istého fenoménu s jedným obsahom — t. j. industriálnej spoločnosti.

Ideovo-teoretická schéma teórie konvergencie je obdobne, ako v prípade industriálnej spoločnosti, vcelku jednoduchá a priehľadná a naivná. Opäť tu vývoj techniky a technológie vystupuje ako determinant rozvoja spoločnosti, z neho sa odvíja celý reťazec zmien vo všetkých spoločenských subštruktúrach.

Ďalej, keďže tento modus vivendi je v podstate rovnaký v kapitalizme a socializme, zmeny, ktoré prebiehajú v týchto systémoch, sú podobného charakteru, z čoho rezultuje pre autorov tejto koncepcie záver o postupnom zblížovaní (hoc i nechcenom) spoločensky rozdielnych systémov v oblasti ekonomickej, spoločenskej, politickej a ideovej. Z hľadiska marxisticko-leninskej kritiky teórie konvergenzie platia tu v podstate tie isté závery metodologického charakteru, ako v prípade teórie industriálnej spoločnosti.

Uplatňujú sa v nej marxizmu cudzie formálnologické, metafyzické postupy, v ideovej konštrukcii dochádza k zámene javovej formy za podstatu, obsah sa zamieňa s formou, nerozlišuje sa medzi systémom a eklektickou konštrukciou (R. Šíma), zamieňa sa príčina s dôsledkom, jav s podstatou a pod. Napriek tomu však, ako píše autori zborníka ČSAV, zaoberajúci sa kritikou buržoázných a revizionistických teórií „teória konvergenzie vlastne ako jediná, hoci veľmi obmedzujúcim a deformovaným spôsobom, uznáva historickú zmysluplnosť socializmu, pretože hybridná spoločnosť budúcnosti má prevziať niektoré jeho pozitívne črty, ktoré kapitalizmus nemá. Uvedomiť si tento rozdiel má svoj význam pre efektívne pôsobenie ideovej ofenzívy marxizmu-leninizmu“. (9, s. 54)

Záverom k tejto teórii je možné uviesť, že jej ideovo-politickým cieľom je v podstate zastrieť skutočné smery spoločenského vývoja, poprieť nevyhnutnosť zmeny buržoázných spoločností smerom k socializmu, k skutočne vnútorne sociálne integrovanej spoločnosti — komunistickej.

Ďalšou zo skupiny buržoázných teórií vývoja spoločnosti, ktorá úzko súvisí s teóriou industriálnej spoločnosti, je známa teória tzv. ekonomického rastu, alebo teória štádií ekonomického rastu. Túto teóriu predložil W. Rostow vo svojej knihe *Štádiá ekonomického rastu — Nekomunistický manifest*. Ide tu, ako už z názvu práce vyplýva, o pokus autora v širšom chápaní vytvoriť protiváhu marxistickému chápaniu vývoja dejín a najmä o pokus vytvoriť alternatívu teórii marxizmu-leninizmu, alternatívu tézy o striedaní a vývoji spoločensko-ekonomických formácií (v užšom chápaní). Namiesto pojmu spoločensko-ekonomickej formácie ponúka sa v Rostowovej koncepcii pojem „štádium ekonomického rastu“ spoločnosti.

Základnú myšlienku teórie predstavuje téza o sústavnom raste produkcie hmotných statkov vo vývoji spoločnosti. V tomto vývoji sa popisuje 5 štádií. Prvé štádium tvorí tradičná spoločnosť, ktorou je spoločnosť predkapitalistická, nepriemyselná, agrárna spoločnosť s veľmi nízkou produktivitou práce (tu autor eklekticky pospájal tri spoločensko-ekonomické formácie — prvotno-pospolnú, otrokársku a feudálnu), je spoločnosť s nízkou životnou úrovňou. Druhé štádium tvorí prechodná spoločnosť, alebo spoločnosť s predpokladmi pre vzostup. Sem autor zaraďuje spoločnosť prvej fázy kapitalizmu, ale i iné typy spoločností, ktoré sú si podobné niektorými spoločnými znakmi, ako je úroveň rozvoja techniky, vedy, priemyslu. Tretie štádium pohybu, alebo začiatok ekonomického rastu je podľa autora obdobím prvej priemyselnej revolúcie, pričom Rostow opäť neorganicky spája krajiny, ktoré prechádzali kvalitatívne odlišnými historickými etapami vývoja. Štvrté štádium tvorí obdobie zrelosti, keď rast výroby prevyšuje prírastok obyvateľstva. Ide tu de facto o obdobie budovania ťažkého priemyslu. Piate štádium tvorí éra vysokej masovej spotreby, vek zrelej spoločnosti, spoločnosti všeobecného blahobytu, realizuje sa v najvyspelejších kapitalistických krajinách. Podľa Rostowa socialistické štáty stoja len na prahu tejto éry. Po dosiahnutí tohto stupňa, podľa

autora, stráca socializmus *raison d'être* a začne sa jeho odumieranie. Ako vidieť, najmä z poslednej vety, pranie bolo otcom myšlienky.

Už pri prvom pohľade na uvedenú koncepciu je zrejмый jej eklektický, technokraticko-melioristický a nevedecký charakter. Ani v abstrakcii nie je predsa možná konštrukcia schémy vývoja spoločnosti len na základe niektorých „vypichnutých“ faktorov, v tomto prípade na základe procesu industrializácie, neberúc zreteľ na objektívne spoločensko-historické zákonitosti, charakter spoločenského zriadenia. Rostow sa vo svojej teórii opiera o voľnú subjektivistickú interpretáciu kritéria spoločenského pokroku, ktoré užho predstavuje sumu niektorých vybraných technicko-ekonomických údajov, a príčinu pohybu spoločnosti od jedného štádia k druhému vidí v zmenenom uvedomení „jednotlivcov, či iniciatívnej menšiny“. Tu sa už plne prejavuje subjektívno-idealistický základ tejto koncepcie. Pre úplnosť treba dodať, že pod vplyvom meniacej sa sociálno-ekonomickej situácie v krajinách buržoáznej proveniencie v sedemdesiatych rokoch dochádza k určitým dodatočným korekciám v nemarxistických teóriách vývoja spoločnosti v zmysle opatrnejších formulácií a odkladu termínu konečného riešenia hlavného problému — likvidácie socializmu, a i. W. Rostow k svojim piatim štádiám rastu pridáva v publikovanej práci *Politika a štádiá rastu* (1971) štádium šieste — „štádium hľadania kvality“.

V druhej polovici šesťdesiatych rokov buržoázne teórie štádií rastu, industriálnej spoločnosti, vyústili do „nových“, modernizovaných koncepcií tzv. postindustriálnej spoločnosti. Ide o pokus buržoáznych teoretikov (ako reakciu buržoázneho vedomia na zmeny v súčasnom svete, i reakcia na zmeny vyvolané VTR) „pozitívne“ prekonať a moderne modifikovať pomerne sprofanované teórie industriálnej spoločnosti a poskytnúť „kritickejší“ variant všeobecnej koncepcie. Pri tejto formulácii cieľa treba konštatovať, že zostalo len pri pokuse, pretože i tieto nové koncepcie neprekročili metafyzickú metodologickú obmedzenosť svojich ideových predchodkýň.

Autorstvo samotného pojmu postindustriálna spoločnosť pripisuje D. Bell, známy ako popredný predstaviteľ uvedenej koncepcie, D. Riesmannovi, ktorý ho v sentenciách, v akých sa používa teraz, uviedol už vo svojich prednáškach v r. 1958. Táto koncepcia sa plne rozvinula (v rôznych formách) približne začiatkom sedemdesiatych rokov. Tieto teórie boli vytvárané ako makroteórie spoločnosti, pričom sa vychádza z pomerne inžiniernej schémy spoločenského vývoja v troch etapách, predindustriálnej, industriálnej a postindustriálnej. Za postindustriálny stupeň spoločenského vývoja sa pokladá ten (resp. na začiatku tohto stupňa), na ktorom sa nachádzajú práve USA. Ide v skutočnosti o amerikanocentrické teórie s funkciou alternatívy k marxisticko-leninskej teórii spoločenského vývoja.

V chápaní autorov postindustriálnej teórie má postindustriálne štádium vývoja spoločnosti vyjadrovať „jej novú kvalitu“ v komparácii s predchádzajúcimi spoločnosťami. Táto „nová kvalita“ sa vyjadruje pomocou eklektickej zmesi heterogénnych znakov a črt taxatívnym spôsobom, ktoré predchádzajúce spoločnosti nemali. Tak napríklad Z. Brzezinsky, autor teórie technotrónej spoločnosti (určujúcu úlohu v tomto variante „postindustriálnej“ spoločnosti hrá technológia a elektronika), uvádza desať týchto definičných a diferenčných znakov. D. Bell definuje svoju postindustriálnu spoločnosť piatimi znakmi a A. Touraine vo svojej sociálnopsychologickej koncepcii tromi a Wiener

a Kahn ich uvádzajú až pätnásť. V súčasnom období existuje v literatúre, zaberajúcej sa kritikou uvedených teórií, názorová zhoda v tom zmysle, že najprepracovanejšou a najoriginálnejšou koncepciou z celého radu buržoázných teoretikov disponuje už spomínaný D. Bell. Súhrn svojich teoretických úvah publikoval v knihe *Príchod postindustriálnej spoločnosti* roku 1973. O čo vlastne v tejto koncepcii ide, a čo „nové“ prináša Bellova koncepcia postindustrializmu? Jadro tejto koncepcie vystihujú v zhrnutej forme autori *Zborníka kritiky súčasných buržoázných a revizionistických interpretácií VTR*, keď uvádzajú: „Model postindustriálnej spoločnosti, ako tvrdí Bell, nie je odrazom sociálnej reality, je to iba pojmové schéma, ktorú používame na konštituovanie reality, podľa ktorého vyberáme a spájame zvláštne atribúty komplexnej reality do spoločnej rubriky... Pojmová schéma v Bellovom chápaní je založená na tzv. osovom princípe a má osovú štruktúru. ... Spoločnosť nie je podľa Bella jednoliata, ale skladá sa z troch odlišných sfér, z ktorých každá je riadená vlastným osovým princípom, vlastnými normami a má odlišný rytmus zmien“. (9, s. 56) Ideologická funkčnosť konštrukcie osového princípu vystupuje jasne do popredia najmä v súvislosti s jeho myšlienkou: „Otázka pohybu z industriálnej spoločnosti do postindustriálnej spoločnosti a otázka pohybu z kapitalizmu do socializmu, alebo byrokratického kolektivismu, sú dve rozdielne otázky, ktoré sa týkajú dvoch veľmi rozdielnych ťs“. (10, s. 15) Konštrukcia takejto pojmovej schémy, či osovej štruktúry umožňuje vo svojej teórii autorovi priam eskamotérsky elegantne nechať zmiznúť zo scény obsah pojmu spoločensko-ekonomickej formácie i celú dialektiku rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov.

Ak ešte vezmeme do úvahy Bellovu myšlienku o autorovej licencií bádateľa o „práve“ jeho výberu, resp. stanovy tej-ktorej osi v analýze spoločnosť, vidíme v celej šírke základ jeho metodologickej koncepcie — subjektívny idealizmus, kombinovaný s optimistickým technokratizmom, pričom v poslednom období dochádza k jasnému ústupu z optimistických pozícií D. Bella, čo sa prejavilo v jeho výrokoch o klimakteriu americkej spoločnosti. Sovietsky teoretik G. Dilingenskiy označil Bellov prístup ku skúmaniu vývoja spoločnosti ako „kombináciu technologickeho determinizmu a relativistickej koncepcie skúmania problémov spoločenského života ako mnohoosový relativizmus“. (11, s. 158)

Súčasnité obdobie, charakterizované v buržoáznom svete permanentnými sociálnymi otrasmí a prehlbujúcimi sa krízovými javmi spoločnosti, našlo svoj odraz i keď skreslený, prevrátený a často bizarný v buržoáznom vedomí i v širšej variabilite a „ponuke“ koncepcií rozvoja spoločnosti, ale i v ich zvýšenej ideovo-morálnej amortizácii. Okrem technokraticko-fetišistických, optimisticko-melioristických koncepcií, vzniká i množstvo teórií, resp. utópií „kriticky“ sa stavajúcich k úlohe technického rozvoja, k funkcii VTR, jej vplyvu na spoločenskú situáciu, ďalej je možné pozorovať prístupy, popierajúce pozitívnu úlohu VTR vo vývoji spoločnosti, procesy VTR sa v niektorých koncepciách odsúvajú akoby na slepú koľaj, chápu sa ako nutné zlo. Vedeckotechnická revolúcia sa tiež chápe ako nevyhnutná kulisa vývoja spoločnosti s negatívne determinujúcim vplyvom.

Často vyúsťujú technofóbistické koncepcie do oblasti antiscientizmu, antitechnologizmu, do abstraktných sociálno-antropologických defetisticky ladených argumentácií, konfliktov človeka a techniky, civilizácie, kultúry,

apokalyptických prognóz, ktoré Arab-Ogly oprávnene nazýva „labyrintom falošných prorociev a pod. [Marcuse, Fromm, Garaudy, Riesmann, Mills, Meadows, Elul, a i.]. V týchto súvislostiach je možné a potrebné povedať, že vnútorne formálna rozpornosť, rozdielnosť, jej polyvariantnosť, inkoherencia buržoázných koncepcií, je vo svojej podstate však len javová a potvrdzuje tézu marxizmu-leninizmu o neudržateľnosti sociálne-filozofických úvah buržoáznej proveniencie o funkcii a význame vedecko-technickej revolúcie, vyplývajúcich z ich idealistických a antidialektických metodologických východísk. Ďalej to svedčí o neschopnosti a historickej obmedzenosti nemarxistických teórií komplexne sa ideovo-teoreticky zmocniť a pochopiť základné zákonitosti dialektiky spoločenského vývoja vo väzbe s VTR.

Vo všeobecnosti je možné konštatovať, ako sme na to už skôr poukázali, že metodologickou bázou buržoázných sociálno-filozofických teórií sú najmä novopozitivistické, subjektívno-idealistické, či psychoanalytické schémy. Zvláštny význam tu nadobúdajú modifikácie subjektívneho idealizmu s jeho voluntaristickým popieraním zákonitosti spoločenského vývoja, pričom jednotlivé stránky vývoja sa umelo vytrhávajú z celého komplexu a absolutizujú.

Ďalej sem patrí metafyzické jednostranné zveličovanie čiastkových aspektov komplexného procesu vedeckotechnickej revolúcie, zámena javu za podstatu, formy za obsah, časti za celok a pod. Ako nástroje tvorby sa tu používajú pseudoanalytické, metafyzické, sofisticko-eklektistické postupy v myslení.

Marxisticko-leninská teória na rozdiel od uvedených prístupov berie do úvahy, že nie technika, resp. technológia sama, alebo niektoré faktory subjektivisticky vytrhnuté z celku, ale výrobné sily a výrobné vzťahy chápané vo svojej dialektickej jednote a celkový spôsob výroby sú určujúcim hybným momentom spoločenského vývoja. Marxisticko-leninská teória v princípe odmieta ako optimisticko-melioristické neopodstatnené koncepcie, tak i ich pesimistické verzie ako monodimenzionálne, nevedecké, aj keď síce pragmaticko-funkčné, ale neudržateľné. Pri kritickej analýze celej spleti rôznych koncepcií je treba v nich poukázať na to, čo je v nich všeobecné a zvláštne, na ich podstatné a javové formy, na ich integračný moment, ktorý je predstavovaný ich triednym prístupom.

Sovietsky teoretik, zaoberajúci sa filozofickými otázkami vedecko-technickej revolúcie, P. N. Fedosejev k tomuto problému píše, že na rozdiel od buržoázných filozofických prístupov „podstata marxistickej filozofickej interpretácie vedeckotechnickej revolúcie spočíva v tom, že ukazuje nielen na jej vplyv na spoločnosť a človeka, ale tiež na rozhodujúci vplyv spoločnosti a človeka, na vedeckotechnickú revolúciu“. Ďalej hovorí, že v marxistickej literatúre „sa spoločnosť a človek traktujú nielen ako objekt vedeckotechnickej revolúcie, ale tiež ako jej subjekt, jej tvorivá a hnacia sila. ... navyše marxistický prístup k vedeckotechnickej revolúcii nezďôrazňuje iba úlohy, ktoré vedecko-technická revolúcia stavia spoločnosti, — takéto zdôraznenie oddeľuje vedeckotechnickú revolúciu od spoločnosti, umiestňuje ju nad spoločnosť ako silu, ktorá nepatrí k spoločnosti, ale zdôrazňuje úlohy, ktoré spoločnosť a potreby jej ďalšieho vývoja kladú na vedu a techniku a ktoré určujú revolučný charakter vývoja vedy a techniky.“ [12, s. 40] Pochopenie týchto príčinných dôsledkových spojení a spätnoväzbového mechanizmu procesov spoločenského vývoja a vedeckotechnickej revolúcie v buržoázných sociálno-filozofických teóriách jednoducho absentuje, obchádza sa, či mlčky popiera, takisto ako v týchto

konceptiách absentuje historické poslanie robotníckej triedy, jej nezastupiteľná funkcia v spoločenskom vývoji, ako i kategória spoločensko-ekonomickej formácie.

Domnievame sa, že vhodným ukončením našej úvahy o sociálne-filozofických buržoázných teóriách a ich vývoja, významu a metodologických východísk je pripomenúť si výsostne aktuálnu Leninovu myšlienku na adresu buržoázných teórií, ktorá ako vidieť v konfrontácii so súčasným stavom rozvoja uvedených koncepcií, nestratila nič zo svojej platnosti a ktorú Lenin vyjadril v práci *Kto sú priatelia ľudu*... už pred viac ako polstoročím. Ide totiž o to, že vedecká teória spoločenského pokroku musí objektívne odrážať reálne prebiehajúci pokrok, brať do úvahy jeho špecifikum v podmienkach rozličných spoločensko-ekonomických formácií. Ignorovanie takéhoto prístupu k tejto otázke, ktoré je vlastné buržoáznej sociálnej vede, viedlo nevyhnutne k tomu, „že filozoficko-historické koncepcie vznikali a praskali ako mydlové bublinky; v najlepšom prípade boli symptómom spoločenských ideí a vzťahov svojej doby. No ani za mak neprispeli k tomu, aby človek pochopil čo i len niektoré jednotlivé ale zato skutočné spoločenské vzťahy.“ (13, s. 185)

LITERATÚRA

1. LEJBININ, V. M.: *Filosofija social'nogo kriticizma v SŠA*. Moskva 1976.
2. Budoucnost patří socialismu a komunismu. In: *Nová myseľ*, 1983, č. 5.
3. ŠABAD, B. A.: *Kríza ideológie antikomunizmu*. Bratislava 1976.
4. SÝKORA, J.: *Kríza buržoázných teoretických koncepcií spoločenského pokroku*. In: *Filozofický časopis*, 1981, č. 4.
5. ARON, R.: *18 lectures on Industrial Society*. London 1967.
6. ARON, R.: *Le développement de la société industrielle et la stratification sociale*. Paris 1957.
7. FOURASTIE, J.: *Revolution à l'ouest*. Paris 1958.
8. SOROKIN, P.: *The Basic trend of Our Time*. New Haven 1964.
9. Buržoasní představy společenského vývoje a VTR. *Sešity ČSAV*, 1980, č. 54.
10. BELL, D.: *Cultural Contradictions of Capitalism*. London 1976.
11. DILIGENSKIĬ, G.: *Tupiki teorii postindustrializma*. In: *Obščestvennyje nauki SSSR*, 1977, č. 6.
12. FEDOSEJEV, P. N.: *Filozofická interpretace VTR*. Synopsi 1976, č. 5.
13. LENIN, V. I.: *Zobrané spisy*. Zv. 1. Bratislava 1979.
14. ŠÍMA, R.: *Zápas o vedecko-technickú revolúciu*. Bratislava 1977.